

איזה קול אתה שומע

או - לאיזה קול אתה נשמע

מדרש תנאים לדברים פרק ג פסוק כד (ספרי דברים פיסקא כו) – בין ה' לאלהים

"ה' אלהים"¹ - כל מקום שנאמר ה' - הרי זו מידת רחמים: "ה' ה' אל רחום וחנון" (שמות לד ו). "אלהים" - כל מקום שנאמר אלהים, הרי זו מידת הדין: "עד האלהים יבא דבר שניהם", "אשר ירשיעון אלהים" (שם כב ח), "אלהים לא תקלל" (שם כז), "אלהים שופט צדיק" (תהלים ז יב).² אמר משה: בבקשה ממך, תהא מידת רחמים כובשת למידת הדין, לכך הקדים: ה' אלהים.³

מרדכי ברויאר, פרקי בראשית, פרק שני: שמות ה' והנהגותיו⁴

הנהגות אלוהיות שונות משמשות זו בצד זו בספר בראשית. חכמים כבר אמרו שתחילה עלה על דעת הבורא לברוא את העולם במידת הדין. אח"כ נמלך ושיתף בבריאה את מידת הרחמים (בראשית רבה יב טו). בכך ביקשו להסביר את חילופי השמות האלוהיים שבשני הפרקים הראשונים של ספר בראשית. פרק א המזכיר רק את שם אלוהים.. פרק ב המזכיר תמיד את שם הוי"ה... השפעת שתי המידות האלה, ניכרת גם בהמשך הנהגת העולם... שתי הנהגות האלה היו משמשות זו בצד זו כבר משעת בריאת העולם...⁵

בראשית רבה לג ג פרשת נח -

"ויזכור אלהים את נח" (בראשית ח א) - א"ר שמואל בר נחמני: אוי להם לרשעים, שהם הופכים מידת רחמים למידת הדין. בכל מקום שנאמר: ה' - מידת רחמים: "ה' ה' אל רחום וחנון" (שמות לד ו), וכתוב: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ" (בראשית ו ה); "וינחם ה' כי עשה את האדם" (ו ו); "ויאמר ה' אמחה את האדם" (ו ז).⁶ אשריהם הצדיקים שהן הופכים מידת הדין למידת רחמים. בכל מקום שנאמר "אלהים" הוא מידת הדין:

¹ הפסוק שנדרש כאן הוא בתחילת פרשת ואתחנן, בקשת משה להיכנס לארץ ישראל: "ה' א-להים, אתה החלוח להראות את עבדך את גדלך ואת ידך ההזקה וכו'". ובאמת כתוב שם "א-דני יר"ד ה"א וא"ו ה"א" ואנו קוראים אותו א-דני א-להים.

² מעניין שלשם אלוהות כמידת הדין מובאים במדרש פסוקים הרבה ואילו לשם הוי"ה כמידת הרחמים, רק מובא רק פסוק אחד. הדרשן יכול היה להביא למשל את הפסוק בדברים ד לא: "כי אל רחום ה' אלהיך", וכן דברים יג יח: "למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך", דברים ל ג: "ושב ה' אלהיך את שביתך ורחמך", שמואל ב כד יד: "ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' פי רבים רחמיו וביד אדם אל אפלה" ועוד. לעומת זאת, הפסוקים שהוא מביא שאלהים הוא מידת הדין, רובם קשורים לבית דין של מטה ולא לקב"ה. תרגום אונקלוס, אגב, אינו מבחין בין שמות אלה ומתרגם את שניהם יי ולפיכך אולי לא יסכים לכל דברינו להלן המתבססים על המקרא עצמו.

³ עניין ידוע הוא ששם הוי"ה (י"ד ה"א וא"ו ה"א) המורה על החיים והקיום הוא מידת הרחמים, בעוד ששם אלוהות (אלהים) המורה על כח הוא מידת הדין. ראש לכולם הוא כנראה מדרש ספרי בתחילת פרשת ואתחנן, המקביל למדרש תנאים שהבאנו, בלשון קצרה יותר. הצירוף ה' אלהים, מורה על שיתוף שניהם ונדרש בפנים רבות, כגון זו שבבריאת העולם: "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" (בראשית ב ד) ובריא את ה' יצירת האדם: "וייצר ה' אלהים את האדם" (שם ש ז, בראשית רבה ח). אך כאן, משה מבקש שה' - מידת הרחמים, יתגבר על אלהים - מידת הדין. הוא משה שכבר בתחילת שליחותו ביקשה מידת הדין לפגוע בו על שקבל על הקב"ה שלא מיהר להציל את העם משעבוד מצרים ואמר: "והצל לא הצלת את עמך" ומידת הרחמים הצילה אותו. ובלשון מדרש שמות רבה ו א: "ועל דבר זה בקשה מידת הדין לפגוע במשה, זהו שכתוב: וידבר אלהים אל משה. ולפי שנסתכל הקב"ה שבשביל צער ישראל דיבר כן, חזר ונהג עמו במידת רחמים, זהו שכתוב: ויאמר אליו אני ה'" (ראו דברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשת שמות שם הרחבנו לדון בדרשה זו). עוד על ה' - רחמים, אלהים - דין, ועל האופן בו צריך האדם לקבל אותן, ראו ויקרא רבה כד: "אמר ר' תנחום בר יודן: כתוב: באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר (תהלים נו, יא) - אם במידת הדין בא עמי - באלהים אהלל דבר; ואם במידת רחמים בא עמי - בה' אהלל דבר".

⁴ [הוצאת תבונות, מכללת הרצוג, אלון שבות תשנ"ט.](#)

⁵ ובהמשך, בתקופת האבות ומשה, עברו שמות והנהגות אלה שינויים כפי שהוא ממשיך ומסביר שם. הבחנה זו שבין שם אלהים ושם הוי"ה (י"ד ה"א וא"ו ה"א), ששורשיה בח"ל, משמשת יסוד לתורת הבחינות של הרב ברויאר, ועל בסיסה הוא מפרש את ספר בראשית כולו למן מעשי בראשית, יצירת האדם כאמור, קין והבל, פרשת המבול, דור הפלגה וכו', דרך הנהגת האבות: עליית אברהם לארץ ישראל, ברית בין הבתרים, אברהם מול סדום, ברית המילה, נישואי רבקה, יעקב ועשו, חלום יעקב וכו', ועד הירידה למצרים, מכירת יוסף, עליית יוסף במצרים, ברכת יעקב לבניו וקבורת יעקב בארץ. וכמובן גם [סיפור העקידה](#) שבפרשתנו, אלא שדרכו של ברויאר בעקידה היא בקשר של העקידה לירושלים, לבחירת "המקום" ומקור הציווי על הקרבנות - למה הציווי על הקרבת יצחק היא בשם אלוהות ואילו הקרבת האיל, ראש לקרבנות בהר המוריה, היא בשם הוי"ה. ואנו נלך בדרך אחרת הנוגעת בנימי סיפור העקידה עצמו ונגלה, אולי, פנים חדשות במקרא עצמו.

⁶ לאחר שלמדנו מהפסוק בשמות לד (יג המדות) שה' הוא מידת הרחמים, איך זה שיש לנו פסוקים קשים המדברים על מחייה וחורבן והם בשם הוי"ה? אין זה אלא בשל הרשעים שהפכו את מידת הרחמים למידת הדין וגרמו לשם הוי"ה לבעוס ולדון את העולם להרס וחורבן. ומה עושים הצדיקים שאשריהם?

"אלהים לא תקלל" (שמות כב כז), "עד האלהים יבא דבר שניהם" (שם שם ח). וכתוב: "וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו" (שם ב כד), "ויזכור אלהים את רחל" (ל כב), "ויזכור אלהים את נח"י".⁷

בראשית פרק כב – סיפור העקדה במקרא

ויהי אחר הדברים האלה **והאלהים** נסה את אברהם ויאמר אליו אברהם ויאמר הנני: ויאמר קח נא את בנדך את יחידך אשר אהבת את יצחק וקח לך אל ארץ המצרים והעלהו שם לעלה על אחד ההרים אשר אמר אליך: וישכם אברהם בבקר ויחבלש את חמורו ויטח את שני נעריו אתו ואת יצחק בנו ויבקע עצי עלה ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו **והאלהים**:

ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחק: ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה ונשתחווה ונשובה אליכם: ויטח אברהם את עצי העלה וישם על יצחק בנו ויטח בידו את האש ואת המאכלת וילכו שניהם יחדו: ויאמר יצחק אל אברהם אביו ויאמר אבי ויאמר הנני בני ויאמר הנני האש והעצים ואיה השח לעלה: ויאמר אברהם **אלהים** יראה לו השח לעלה בני וילכו שניהם יחדו: ויבאו אל המקום אשר אמר לו ויבן שם אברהם את המזבח ויערף את העצים ויעקד את יצחק בנו וישם אתו על המזבח ממעל לעצים: וישלח אברהם את ידו ויטח את המאכלת לשחט את בנו: ויקרא אליו מלאך **ה'** מן השמים ויאמר אברהם ויאמר הנני: ויאמר אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא **אלהים** אתה ולא חשכת את בנדך את יחידך ממני:

וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחו בסבך בקרניו וילך אברהם ויטח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו: ויקרא אברהם שם המקום ההוא **ה'** יראה אשר יאמר היום בהר **ה'** יראה: ויקרא מלאך **ה'** אל אברהם שנית מן השמים: ויאמר בי נשבעתי נאם **ה'** כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנדך את יחידך: כי ברך אברהם והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וירש זרעך את שער איביו: והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקולי:⁸

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע – דברי התלמיד כנגד דברי הרב

אמר לו אברהם למלאך: הקב"ה אמר לי לשוחטו ואתה אמרת לא תשחטנו, דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין? מיד: "ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים: ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית את הדבר הזה ולא חשכת את בנדך את יחידך: כי ברך אברהם והרבה ארבה את זרעך וגו'".¹⁰

⁷ כאן, המצב בדיוק הפוך. לאחר שלמדנו משני פסוקים בשמות כב שאלהים הוא מידת הדין, איך זה שפסוקי ישועה ופיוס, כמו אצל בני ישראל במצרים, רחל ונח, הם בשם "אלהים" דווקא? אין זה אלא בשל הצדיקים שהפכו את מידת הדין למידת הרחמים וגרמו לשם אלוהות לפייס, לנחות ולרצות את העולם. כאן אין שיתוף, ואף לא הקדמת שם הו"ה לשם אלוהות, כפי שהבאנו בהערה 3, אלא החלפה והיפוך ממש. או שח"ח מידת הדין גוברת (ושם הו"ה הופך לדין), או שמידת הרחמים גוברת (ושם אלוהות הופך לרחמים). על היפוך זה, לכאן או לכאן, רבו המדרשים ולא נאריך בכך. בקצרה, ראו שוב את משה בשמות רבה ו, ג, בהמשך למדרשים שהבאנו בהערה 3 לעיל: "כך אמר משה: בשעה שאמרת לי לך ואשלחך אל פרעה, במידת רחמים אמרת לי, שאתה עתיד לגואלן. שמה עד שבאתי נהפכה למדת הדין? אמר לו הקב"ה: אני ה', במידת רחמים אני עומד". וחזרה לספר בראשית בו אנו עומדים ולאבות: "ויעתר יצחק. ולמה נמשלה תפילתן של צדיקים בעתך? לומר לך מה עתה זה מהפך את התבואה בגורן, כך תפילתן של צדיקים בעתך, שהיא מהפכת מדת הדין ומדת רוגז למדת הרחמים" (מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק כה, ראו דברינו [עתיבה](#) בפרשת תולדות). ובשופר של ראש השנה (הקשור לעקידה): "ובשעה שישאל נוטלין את שופריהן ותוקעין ... מה הקב"ה עושה? עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם והופך עליהם מדת הדין לרחמים" (ויקרא רבה כט ג).

⁸ ה' בכל מקום שאנו כותבים הוא במקום שם הו"ה: יר"ד, ה"א, וא"ו, ה"א.

⁹ בסיפור העקידה, יש חלוקה חד-משמעית בין החלק הראשון: הציווי וההליכה לשחוט את יצחק, שהוא בשם אלוהים, ובין החלק השני, מרגע הופעת המלאך המורה לאברהם שלא לשחוט את בנו ועד סוף הסיפור, שהוא בשם הו"ה. להוציא פעם אחת, בה מלאך ה' (הו"ה) אומר לאברהם שהוא עמד במבחן ונמצא "ירא אלוהים". ראו דברי הרמב"ם במורה נבוכים חלק ג פרק כד בו הוא מפרט את שיטתו לגבי העקידה: "במעשה הזה אשר בגללו יאמר עליך ירא אלהים, ידעו כל בני האדם מה הוא קצה גבול יראת ה' (התרגום עפ"י מיכאל שוורץ). ראו גם פסיקתא רבתי פיסקא מ בחודש השביעי שמקשר אמירה זו של המלאך עם דברי אברהם שני פסוקים מאוחר יותר: "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב). מיד ויקרא אברהם את שם המקום ההוא ה' יראה". אברהם שהלך לעקידה עם הציווי לקול "אלהים" לשחוט את בנו, וזכה לתואר "ירא אלהים" (השוו עם [משה איש האלהים](#)), מפנים עתה במלוא העוצמה את קריאת שם הו"ה וקול ה' שלא לשחוט! מאכן ועד סוף הסיפור, שם הו"ה בלבד, כולל ההר שיעשה בית. ובמדרש תנחומא וירא כג: "ויאמר אל תשלח ידך אל הנער, אמר לו: מי אתה? אמר לו מלאך. אמר לו: כשאמר לי קח נא את בנדך, הקב"ה בעצמו אמר לי, ועכשיו אם הוא מבקש, הוא יאמר לי! מיד: ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית, שלא רצה לקבל מן הראשון". ובפסיקתא רבתי פיסקא מ - בחודש השביעי: "אמר לו אברהם: חוץ מזו ומזו, הקב"ה אמר לי לקרב בני ואתה אומר לא תקרבנו?! מיד קפץ עליו הקב"ה: ויאמר בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית וגו'". קריאת המלאך לאברהם לא לשחוט את יצחק מעמידה אותו בדילמה שהיא אולי מרכז סיפור העקידה: לאיזה קול לשמוע, לקול אלהים שציווה עליו לשחוט, הקול שאיתו יצא למסע זה, או שמא לקול המלאך, שמדבר בשם ה', שמורה לו כעת לא לעשות כן? למי עליו לשמוע, לדברי הרב, הקב"ה שציווה עליו לשחוט, או לדברי התלמיד, הוא המלאך שמורה לו לא לעשות כן? פשיטא שלדברי הרב. (ראו כלל זה בהלכה לדין אין שליחות לדבר עבירה,

במדבר רבה פרשה כ סימן טו – מאברהם לבלעם

"ועתה אם רע בעיניך אשובה לי" – אמר לו: אני לא הלכתי עד שאמר לי הקב"ה: "קום לך אָתָּם". ואתה אומר שאחזור? כך אומנותו! לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו, ואח"כ: "ויקרא מלאך ה' ויאמר אל תשלח ידך" (בראשית כב יא-יב)? לָמוּד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו. עכשיו הוא אומר לי: "לך אתם". ועכשיו "אם רע בעיניך אשובה לי".¹¹

מורה נבוכים חלק ב פרק מה (בדרגות הנבואה) – דרגת אברהם בנבואה

הדרגה האחת עשרה שהוא רואה מלאך המדבר אליו במראה, כאברהם בשעת העקידה, וזאת אצלי העליונה שבמדרגות הנביאים אשר העידו הספרים בעניניהם. אחרי אשר התישב מה שהתישב משלמות דבריות האיש כפי מה שיחייבהו העיון, ולאחר הוצאת משה רבנו עליו השלום מן הכלל.¹²

בראשית רבה לט ט פרשת לך לך, נה ז פרשת וירא – לך לך החביב פחות

אמר רבי לוי בן חייטא: שתי פעמים כתיב "לך לך" ואין אנו יודעים אי זו חביבה, אם השנייה אם הראשונה. ממה דכתיב: "אל ארץ המוריה", הוי השנייה חביבה מן הראשונה.¹³

קטעי מדרשים - גניזה (מאן) - מדרש על התורה "זו היא שנאמרה ברוח הקודש"

אמר לו יצחק לאביו: אבה,¹⁴ "הנה האש והעצים ואיה השה לעולה?" ... אמר אברהם ליצחק: גלוי וידוע לפני הקב"ה שאתה הוא השה לעולה (שם). מיד הניח יצחק ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה במר נפש. אמר לאברהם:

קידושין מב ב; ובאגדה לענין הנחש בחטא עץ הדעת, סנהדרין כט ע"א). לפיכך חוזר המלאך בשנית על האזהרה "אל תשלח ידך אל הנער" וגם "אל תעש לו מאומה" – אזהרה המלווה בשבועה ובהבטחה לברכה - ולפיכך, עפ"י המדרש לפחות, הקב"ה אכן מופיע ומצווה על אברהם לא לשחוט (ולפי הכלל בצה"ל, פקודה אחרונה מחייבת). אבל עפ"י המקרא, עדיין המלאך הוא שחוזר וקורא לאברהם שלא לשחוט את יצחק וצריך לחזק את דבריו בשבועה. ולפיכך, ההכרעה לאיזה קול לשמוע, הייתה של אברהם! והוא שבחר בשם הו"ה, בחיים וברחמים, גם אם מפי המלאך התלמיד, גם אם מכלי שני.

¹¹ קפצנו לפרשת בלק לסיפור עימות בלעם עם המלאך אשר מתגלה לו בלכתו לקלל את ישראל. אני שמעתי, אומר בלעם למלאך שיצא לעצור בעדו, ישירות מפי הרב, מפי הקב"ה שאמר לי: "לך עמהם", ועכשיו אתה, התלמיד, אומר לי אחרת? בלעם "עוקק" את המלאך, ובעקיפין את הקב"ה ואת אברהם ואת כל סיפור העקידה, בהסתמך על תקדים המלאך בעקידה. בלעם כאילו אומר: ככה זה תמיד אצלכם? שהקב"ה - הרב אומר כך, והמלאך - התלמיד משנה את דבריו? השמת טענה זו בפיו של בלעם, היא 'מעשה אמיץ' של הדרשן, שבדומה למדרשים דומים, איננו מהסס לשים טענות מוסריות וצודקות (לכאורה) בפי מתנצחים ומתנגחים של עם ישראל; ובמקרה הזה אף לערער את לגיטימיות השמיעה של אברהם בקול השני, של המלאך, ואת ביטול הציווי הראשון להקריב את יצחק! אז מה באמת התשובה? מדוע את בלעם אנו מגנים ואת אברהם משבחים? מה באמת פשר ההקבלה, בין אברהם לבלעם ובין פרשת בלק ופרשת העקידה? תשובתנו היא: ההחלטה האישית לאיזה קול אתה שומע! לקול הפנימי המדריך את האדם: להציל חיים מכאן או לקלל להשמיד חיים משם. ראו מסכת אבות פרק ה משנה יט: "כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו - מתלמידיו של אברהם אבינו; ושלושה דברים אחרים - מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה - מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה ורוח גבוה ונפש רחבה - מתלמידיו של בלעם הרשע". עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה, שומעת את הקול השני, את קול הו"ה, את קול החיים והרחמים, גם אם הוא יוצא מפי המלאך התלמיד, גם אם הוא בא מכלי שני. כבר הרחבנו בהשוואה בין אברהם ובלעם בדברינו [בין אברהם לבלעם](#) בפרשת בלק ודברים שכתבנו שם, חוזרים ומתאוששים כאן. יש תמונת ראי הפוכה עפ"י חז"ל, בין אברהם ובלעם, בין המסע להר מוריה והמסע להררי מואב, בין ההצלה בעקידה ו"ברכותיו" ועצותיו של בלעם.

¹² דרגת הנבואה הגבוהה ביותר עפ"י הרמב"ם, להוציא את דרגתו המיוחדת והחדד-פעמית של משה שדבר אל ה' פנים בפנים, היא המדרגה שאליה זכה אברהם בשעת העקידה כאשר המלאך עוצר בעדו מלשחוט את יצחק. ראו שם שדרגות ה, ט ו-י, כולן "במראה הנבואה" (בהבדלים מסוימים) כולן של אברהם. שאר הנביאים הם בדרגות נמוכות יותר, וכדבריו: "אבל אם אפשר שיראה הנביא עוד במראה הנבואה כאילו השם ידבר עמו, הוא רחוק אצלי, ולא יגיע פעל הכח המדמה לזה, ולא מצאנו זה הענין בשאר הנביאים". דרגה יא', אחת לפני זו של משה, היא של המלאך שנגלה לאברהם וציווה עליו: "אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה". נראה שרמב"ם מנסה לענות כאן לשאלה הגדולה שראינו לעיל: איך המלאך משנה את ציווי הקב"ה שנאמר לאברהם ישירות ומתמודד עם ביקורתו של בלעם (של חז"ל): "דברי הרב דברי התלמיד דברי מי שומעים?". שהרי תשובת המדרש לעיל אינה ברורה וגם הקריאה שנית מן השמים, גם השבועה והברכה, הן עדיין של המלאך. תשובת הרמב"ם היא שמלאך זה, שנראה במראה ולא בחלום, הוא בדרגת הנבואה הגבוהה ביותר (להוציא כאמור את נבואתו של משה). ועדיין צריך להסביר באיזו דרגה קיבל אברהם את הציווי להקריב את יצחק, ואם היא באחת מהדרגות הנמוכות יותר, אז הכל פתיר. לאורך כל הפרק, שיטת הרמב"ם מבוססת על ההבדל המהותי בין נבואה שבאה בחלום ובחזיון ובין נבואה שבמראה. אך לפי דברינו, גם אם הקול השני הוא פחות מהראשון, הכרעתו של אברהם באה מחיבור של הקול השני עם קולו הפנימי שאמר לו לאורך כל הדרך, שלא להקריב את יצחק ולא לעשות כמעשה עובדי עבודה זרה, בפרט עבודת המולך המתועבת שעליה מזהירה התורה בספר דברים פרק יב פסוק לא.

¹³ שיטת ר' לוי בן חייטא היא שהציווי ללכת אל מקום ידוע "אל ארץ המוריה", שלעיתים הוא מקום המקדש והר הבית, הוא חביב יותר (לא בהכרח עדיף) על פני הציווי ללכת אל מקום בלתי ידוע "אל הארץ אשר אראך". מיניה וביה, אנו מבינים גם שה"לך לך" שבפרשת לך לך היה ניסיון גדול יותר בשל ההליכה אל הבלתי נודע – בגלל אי תביבותו. אך מעבר לחביבות, כבר העירו רבינו וטובים על הסתירה בין שני "לך לך" אלה, סתירה ברמה האישית של ההבטחות לאברהם וציפיותיו, ולפי דברינו גם סתירה אמונית. לרגע, נשמע אברהם המאמין התמים לציווי העקידה החביב יותר: "לך לך אל ארץ המוריה", והיה מוכן להקריב את היקר לו מכל. אבל בשמיעה ובמחשבה שנייה, חוזר אברהם ונשמע לקול הראשוני, "לך לך אל הארץ אשר אראך" המצווה עליו לצאת לדרך חדשה, להתרחק מעובדי עבודה זרה ולא לעשות כמעשהם (ולזכות לקיים את ברכת הארץ וברכת הזרע).

¹⁴ בכתיבה הארץ ישראלית, כמו בירושלמי למשל, כתבו אבא עם ה"א – אבה, כמו דוגמה, מסקנה, אדרבה, רבי חיה, רבה, רבי כהנה ועוד.

אבה, אבה, זו היא תורה שאמרת לשרה אמי לבית רבו אני מוליכו?¹⁵ ... בבקשה ממך שלא תלך ותאמר לה לשרה אמי כשהיא עומדת על הגג, שלא תיפול ותמות. והיה אברהם בוכה ומלאכי שרת בוכין. והיה יצחק מצפה אל ההרים, שנאמר: "אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי" (תהלים קכא א).¹⁶

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר ראש השנה – הרחמים כבשו

אלהינו ואלוהי אבותינו, זכרנו בזכרון טוב לפניך ופקדנו בפקודת רחמים משמי שמי קדם. וזכור לנו ה' אלהינו את הברית ואת החסד ואת השבועה שנשבעת לאברהם אבינו בהר המוריה. ותראה לפניך עקידה שעקד את בנו על גבי המזבח וכבש רחמיו לעשות רצונך בלבב שלם. כן יכבשו רחמך את כעסך ויגולו רחמך על מידותיך ובטובך הגדול ישוב חרון אפך מעמך ומעריך ומנחלתך.¹⁷

מסכת תענית פרק ב משנה ד – אברהם מבקש מענה

... מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה ... מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה ... מי שענה את יהושע בגלגל הוא יענה אתכם ... מי שענה את שמואל במצפה ... מי שענה את אליהו בהר הכרמל ... מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה וכו'.¹⁸

¹⁵ ראו הרחבת העניין במדרש תנחומא פרשת וירא סימן כב, שאולי הוא מדרש המקור: "אמר אברהם: מה אעשה? אם אגלה לשרה - נשים דעתן קלה עליהן ... ואם לא אגלה לה ואגבנו ממנה, בעת שלא תראה אותו תהרוג את עצמה. מה עשה? אמר לשרה: תקני לנו מאכל ומשתה ונאכל ונשמה ... זקנים כמותנו נולד להם בן בזקנותם כדי לאכול ולשתות ולשמוח ... כשהיו בתוך המאכל אמר לה: את יודעת, כשאני בן ג' שנים הכרתי את בוראי והנער הזה גדול ולא נחנך. ויש מקום אחד רחוק ממנו מעט ששם מחנכין את הנערים. אקחנו ואחנכנו שם. אמרה לו: לך לשלום. מיד: וישכם אברהם בבוקר. ולמה בבוקר? אמר שמה שרה תחזור בדיבורה ולא תניחני. אקום בהשכמה קודם שתקום היא". (ראו מדרש זה במלואו בדברינו [חיי שרה מחיר העקידה](#)). האם שמע יצחק את השיחה הזו?

¹⁶ ראו גם אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע עמוד 147 שיצחק אומר לאברהם ברגע האחרון: "טול אפר שלי והוליכו אצל שרה אמי ותניחו בתיבה בחדר שלה, ובכל שעה ושעה שהיא נכנסת בחדר שלה תזכור את יצחק בנה בכי. ועוד אמר יצחק לאביו יותר מזה: כשתשחטני ותבדל ממני ותלך אצל שרה אמי, אם תשאל ממך אנה יצחק בני? מה תאמר לה ומה תעשו לזקנתכם?". כבר הרחבנו במדרשים קשים אלה, העומדים כנגד הדרשות הפסטורליות על "וילכו שניהם יחדיו", בדברינו [איפה יצחק בעקידה](#) בפרשת וירא. כאן רק נציע שדברים מרטיטים אלה, מפי יצחק הוא "בןך ... יחידך ... אשר אהבת", אולי הצטרפו לקריאת המלאך בשם הווי"ה והגבירו את הקול הפנימי האנושי אליו נשמע אברהם לבסוף! איך יכול אדם לעמוד מנגד ולאטום אוזנו מדברים כה מחרידים ומחריטים את הלב?

¹⁷ הקשר של העקידה, והאיל-השופר לראש השנה הוא מן המפורסמות ולא בכדי נבחרה פרשה זו לקריאת התורה ביום השני של ראש השנה (שבו לעולם תוקעים). המעשה הגדול שעשה אברהם, עפ"י תפילה זו, הוא שכבש רחמיו והלך לשחוט את יצחק ובכך לעשות את רצון ה'. בדומה לכך גם במדרש פסיקתא רבתי פיסקא מ - בחודש השביעי: "אמר לו (אברהם לקב"ה): ריבוננו של עולם, גלוי היה לפניך שהיה לי מה להשיבך כשאמרת לי לקרב את יצחק. אילו השבתי אותך, לא היה לך מה להשיבני, שהייתי אומר לך אתמול אמרת לי כי יצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב) ועכשיו אתה אומר לי לשחוט! ולא השבתי אותך אלא עשיתי עצמי כאילם וכחוש ... כשהיו בניו של יצחק נידונים לפניך ביום זה, ואפילו יש להם כמה קטיגוריים מקטרגים אותם, כשם שדממתי ולא השיבותיך כך אתה לא תשים (לבך) להם". אבל אפשר להקשות על הסיפור (ועל המדרש): איזו מין השוואה היא בין אברהם שכבש את רחמיו ובין בקשתנו שהקב"ה יכבש את כעסו ע"י רחמיו - בין שתיקה ודממה של מי שהולך לקיים את ציווי הקב"ה: "והעלנו שם לעולה" ובין שתיקה ודממה של הקב"ה על קטרוגי המקטרגים ביום הדין? אברהם כבש את רחמיו ואת יצר החיים שלו ושל יצחק (ושל שרה, ראו שוב דברינו [חיי שרה - מחיר העקידה](#) בפרשת חיי שרה), כך גם אנו רוצים שהקב"ה יעשה? אברהם לא ריחם, אבל אתה הקב"ה כן תרחם! איזו מין השוואה היא זו? נראה שאפשר וצריך לקרוא תפילה זו באופן הבא: כשם שאברהם גילה את רחמיו שבתחילה כבש אותם, בכך שידע לשמוע בסופו של דבר לקול החיים והחמלה, למלאך ה' - מידת הרחמים ולא לאלהים - מידת הדין, כך גם אתה הקב"ה יגולו רחמך על מידת הדין, ותשקיף עלינו לטובה ביום זה, בשם הווי"ה ולא בשם אלהות. חיזוק לגישה זו מצוי במדרש ויקרא רבה כט ג שכבר נזכר בהערה 7 לעיל: "ובשעה שישאל נוטלין את שופריהן ותוקעין ... מה הקב"ה עושה? עומד מכסא הדין ויושב בכסא רחמים ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם והופך עליהם מדת הדין לרחמים". בדיוק כמו שעשה אברהם שהעדיף לשמוע לקול הווי"ה ולא לקול האלוהות (במקרה זה).

¹⁸ שש ברכות מוסיפים בתענית ציבור, בין ברכת גואל ישראל לרפאנו, וכולן מבטאות ענייה של הקב"ה למי שהיה בצרה ומצוקה והתפלל ונענה (חוץ אולי מדוד ושלמה בהמשך המשנה שם, שאפשר שהייתה של הודאה והכרת הטוב). ומהמשנה לתפילת הסליחות: מה פשר "עננו כשענית לאברהם אבינו בהר המוריה". מה הייתה המצוקה של אברהם בהר המוריה והמענה שזכה לו, בדומה, למשל, למצוקת בני ישראל על ים סוף והצלתם, או בדומה למצוקת יהושע אחרי הנפילה בעי? איפה כל המדרשים והפיוטים שאברהם ויצחק יצאו לעקידה בלי שום הרהור, בחפץ לב ובאהבה (ראו פיוטי עשרת ימי תשובה)? ומה נעשה לרש"י (בראשית כב ו) ולפסיקתא רבתי שאומרים: "ברצון ובשמחה"? משנה זו באה ללמדנו שלא כך היו פני הדברים. אברהם אמנם נשמע לכתחילה לקול הציווי האלוהי להקריב את יצחק, אבל היה כל העת בעיניו נפש גדול, בצעקה פנימית דוממת וייחל למצוא מענה כלשהוא - למצוא מהמצב הקשה אליו נקלע. וכשנגלה אליו מלאך הרחמים, מיד התחבר אברהם לקול השני אשר גאל אותו מענותו. כך בפירוש עולה מפשט המשנה כפי שהיא מובאת בתלמוד הירושלמי תענית פרק ב הלכה ב ששואל איפה כאן יצחק: "ולא יצחק נגאל?" והוא משיב שחתימת הברכה: "גאל ישראל" כוללת את יצחק: "מכיון שנגאל יצחק, כמו שנגאלו כל ישראל". הרי בביורו שהגאולה והמענה הם על הצלת יצחק ואי ביצוע העקידה וגם אברהם נגאל. אך כל זה לא מונע מהרב משה שטרנבוך ואחרים לתמוה על מה שאומרים בסליחות: "מי שענה לאברהם אבינו בהר המוריה הוא יעננו, ומי שענה ליצחק בנו כשנעקד ע"ג המזבח הוא יעננו, ולא נתבאר איזו תפילה התפללו בעקידה ונענו? הלוא אדרבה לא רצו להיפטר מהעקידה!" (תשובות והנהגות כרך ד סימן קלה). מסתבר שיש מי שאכן ציפה מאברהם שילך את כל הדרך עד סופה, יקיים את העקידה 'כדת וכדין' ולא יתעורר לשמוע את קול הווי"ה, את קול

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא מ - בחודש השביעי

מלמד שאמר אברהם להקב"ה: אדם אם מנסה את חברו, אינו יודע מה בלבו. אתה יודע מה בלבבות והיית מנסה אותי?! לא היה גלוי לך שאני שוחט? אמר לו הקב"ה: גלוי וצפוי לפניי. אפילו נפשך אם אמרתי לך לא הייתה מעכב ... אמר לו אברהם: למה עשית לי כך? אמר לו הקב"ה: שהייתי מבקש ליודעך בעולם, שלא על חנם בחרתי בך מכל האומות - "כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה" (בראשית כב יב).¹⁹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: לא רצינו להפריע לשיטת קריאת פסוקי התורה לעיל ולהתרשמות הבלתי אמצעית והישירה מהמקרא עצמו בלי מתווכים. אבל אם יורשה לנו כעת, נוסיף את הדרשה הבאה המשלבת בסיפור גורם נוסף: את השטן. ראו מדרש תנחומא פרשת וירא סימן כג: " ... מיד בנו שניהם את המזבח ועקדו על המזבח ונטל את הסכין כדי לשחטו ... ובא השטן ודחף ידו של אברהם ונפלה הסכין מידו. וכיון ששלח ידו לקחתה יצאה בת קול ואמרה לו מן השמים: אל תשלח ידך אל הנער ואילולי כן כבר היה נשחט". בעודו תחת הציווי האלוהי להעלות את יצחק לעולה לא נותן אברהם לשום גורם להסיט אותו מלקיים את הציווי. כל הגורמים המעכבים הם בחינת "שטן", כולל השטן שבניסיון אחרון מפיל את הסכין מידו של אברהם, אך הוא ממחר להרימה ולהמשיך בציווי.²⁰ או אז, בדיוק ברגע זה נשמעת בת הקול המצווה עליו שלא לשחוט את יצחק! בקלות רבה, יכול אברהם (עפ"י המדרש) לראות גם בקריאת המלאך "אל תשלח ידך אל הניר" ניסיון נוסף של השטן להדיחו מדרכו. אך לא! בת קול זו לא נחשבת לעוד תעלול של השטן – לה אברהם נשמע! הכיצד? מי הוא שהעביר את הגבול הדק הזה? אברהם! האדם הוא ורק הוא יודע להבחין בין קול של שטן ובין קול של אמת, גם אם שניהם בעצם מורים לו את אותו הדבר: אל תשחט את הנער.

ואם נחזור לפרק מה בחלק ב של מורה נבוכים הדין בדרגות הנבואה השונות, ראו שם המדרגות הראשונות (הנמוכות) דווקא, של מי שזוכה לסייעתא דשמיא שממריצה אותו לעשייה טובה, מי שנחה עליו רוח ה', מי שה' עמו, מי שזכה לרוח הקודש וכו', גם בלי דיבור או התגלות מהשמים. המבחן המרכזי לדרגות נמוכות ופשוטות אלה, הוא שמעשיו הם טובים וראויים ובעלי "השפעת טוב על אנשים רבים". ראו שם שזו הייתה גם דרגת משה בתחילת דרכו, כאשר יצא וראה בסבל אחיו והרג את המצרי. גם אברהם, שלא במקרה המיוחד של העקדה, זכה ביום יום למדרגות פחותות יותר ממדרגה האחת עשרה הנ"ל. אולי גם זה מסודות העקדה, לצרף לקול של מלאך הווי"ה את הקול הפנימי הפשוט הזה, את דרגת הנבואה הנמוכה והאנושית.

הרחמים, החמלה והחיים, את ההבטחה "כי ביצחק ייקרא לך זרע". והיה ברוך ה' מי שענה לעינויי הנפש הקשים של אברהם ומי שנענה ובחר בחיים.

¹⁹ מוטיב מרכזי במקצת המדרשים העוסקים בעקידה הוא השאלה: מה צורך בכלל להעמיד בני אדם בניסיון. ראו בראשית רבה נו יא שאברהם משביע את הקב"ה לאחר העקידה שלא ינסנו עוד (לאחר שנח כבר השביע את הקב"ה שלא יביא מבול, בראשית רבה לד ו). ראו דברינו [פרא בסיליוס נומוס אגרופוס](#) בפרשה זו וכן [לא תנסו](#) בפרשת ואתחנן. וכבר הרחיבה בנושא זה וסקרה את רוב השיטות נחמה לייבוביץ בגיליונה [ניסיון אברהם](#), תש"ז, פרשת וירא. שם היא מדגישה, בין השאר, את שיטת הרמב"ם שהניסיון הוא כלפי חוץ "ידעו כל בני האדם גבול יראת ה' מהו", מול שיטת רמב"ן שהניסיון הוא כלפי פנים: "מצד המנוסה ... להיות לו שכר טוב". (ורד"ק בפירושו שואל שאם אברהם היה מקריב את יצחק איזה מן קידוש השם היה זה? מי היה יודע זאת? יצחק לא היה בעולם, ואברהם היה מספר לכולם ששחט את בנו?). אבל המשותף לכולם הוא שהניסיון הוא הנכונות להקריב את יצחק. ולפי דברינו, אפשר שעיקר הניסיון לא היה לשמוע בקול הראשון, להיות מוכן להקריב את יצחק, אלא לשמוע בקול השני המצווה שלא להקריבו, להכריע בין הקולות ולבחור, כפי שהרחבנו והסברנו. ואם כך, רצונו של הקב"ה להודיע את שמו של אברהם בעולם "שהייתי מבקש ליודעך בעולם" שלא על חנם בחרתי בך מכל האומות, כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה", מתפרש כך: להודיע שאתה אמנם ירא אלהים, אבל שומע לבסוף לקול הווי"ה. ראו הערה 9 לעיל. ועכ"פ, זהו לנו הציטוט הרביעי החלקי של מדרש פסיקתא רבתי פסקא מ בחודש השביעי ובאמת ראוי מדרש זה לציטוט מלא ונרחב ולקריאה בפני עצמה, ומומלץ בכל לב, למי שהספר בידו, לעשות כן.

²⁰ ועד כדי כך, שיש מדרשים שמחזיקים בדעה שאכן נשחט יצחק. ראו דברינו [האם נשחט יצחק?](#) בפרשה זו.